

<https://doi.org/10.31392/VAN-2026.55.7>
УДК 336.74(477.411)«1918/1919»

ГРОШОВИЙ КОНГЛОМЕРАТ У КИЄВІ В СІЧНІ 1918 – СІЧНІ 1919 РОКУ: ВЗАЄМОДІЯ МІСЦЕВИХ ГРОШЕЙ ТА НІМЕЦЬКОЇ МАРКИ

Мончак Олександр Володимирович

аспірант,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ

E-mail: Osaholod1993@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1803-4810>

***Анотація.** У статті досліджено специфіку та динаміку функціонування багатокомпонентної монетарної системи Києва в один із найскладніших періодів Української революції 1918–1919 рр. Автор аналізує передумови виникнення «грошового голоду» та механізми формування монетарного конгломерату, що включав царські рублі, «керенки», українські національні валюти (карбованці та гривні) німецькі марки та австро-угорські крони, а також численні регіональні сурогати (чеки, бони). Німецька марка та державні позикові білети стали не лише інструментом розрахунків окупаційної армії, а й важливим чинником стабілізації місцевого ринку в умовах дефіциту готівки. Взаємодія українського карбованця з німецькою валютою формувала специфічний валютний курс та впливала на купівельну спроможність киян. Дослідження цього симбіозу дозволяє глибше зрозуміти механізми економічної експансії Німеччини та особливості фінансової політики української влади. Таким чином, аналіз обігу грошових знаків зазначеного періоду є ключовим для реконструкції повної картини економічного життя Києва часів Української революції.*

***Ключові слова:** грошовий обіг, Українська революція, Київ, карбованець, гривня, німецька марка, окупаційні гроші, валютний курс, Гетьманат, фінансова політика.*

Постановка проблеми. Період Української революції 1917–1921 рр. позначився розпадом єдиного монетарного простору колишньої Російської імперії та виникненням «грошового голоду». У Києві 1918 – початку 1919 рр. ця проблема набула особливої гостроти, оскільки місто стало вузлом перетину інтересів національних урядів (УНР, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР) та іноземних військово-політичних сил. В умовах гіперінфляції та дефіциту готівки у 1918 р. фінансова система Києва трансформувалася у складний симбіоз місцевих та іноземних грошових знаків. Актуальність дослідження полягає у необхідності аналізу механізмів функціонування «грошового конгломерату», де одночасний обіг девальвованих рублів, нових українських валют (карбованців, гривень) та іноземних емісій (німецької марки) створювало унікальну, але вкрай нестабільну фінансову екосистему, яка потребує детального вивчення механізмів забезпечення купівельної спроможності населення в умовах воєнного конфлікту.

Метою роботи є з'ясувати природу та джерела походження і форми обігу іноземних грошових знаків, зокрема німецької марки та білетів державних позикових кас, у фінансовій системі Києва, а також визначення їхньої ролі у економічному житті міста і околиць.

Наукова новизна полягає у комплексному розгляді взаємодії українського грошового обігу із німецькими грошовими знаками у фінансовому забезпеченні німецького гарнізону й інтендантських закупівель та з'ясуванню механізмів функціонування в умовах гіперінфляції та дефіциту готівки німецької марки, як твердої валюти, та її впливу на купівельну спроможність населення та формування специфічних курсових відносин.

Історіографічний огляд. Аналізу взаємодії грошового обігу періоду Української революції (1917-1921 рр.) із німецькою маркою присвячено розвідки економістів Л. Неманова [Неманов, 1919] та Л. Юровського [Юровский, 1928]. Саме в каталозі Ф. Чучіна [Чучин, 1927] вперше було спробовано системно описати місцеві випуски, які часто не потрапляли до офіційних звітів Держскарбниці, але реально функціонували на ринку. В подальшому систематизацію грошових знаків здійснено на основі фундаментальних каталогів Є. Кіріченка та А. Ільчишина [Кириченко, Ильчишин, 1988]. У контексті сучасних досліджень П. Гай-Нижника [Гай-Нижник, 2004, 2006, 2021], Р. Шуст [Шуст, 2009], М. Дмитрієнко та О. Лисенка [Дмитрієнко, Лисенко, 1994] висвітлено причини «грошового голоду», еволюцію валютних курсів та роль іноземної валюти як стабілізуючого чинника міського ринку. У працях В. Поліщука [Поліщук, 2004], О. Копиленка та М. Копиленка [Копиленко, Копиленко, 1997], О. Мироненка [Мироненко, 1997] особливу увагу приділено фінансовому забезпеченню німецької армії та правовим аспектам діяльності окупаційної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Гроші відіграють важливу роль у житті та розвитку суспільства й належать до найдавніших явищ, створених людьми. Сучасна економіка, як державна, так і персональна, нерозривно з ними пов'язана. У 2016 році було проведено дослідження з мавпами та «грошима», і теорія, що саме праця зробила з мавпи людину, отримала ще один удар. Саме гроші виявились тим чинником, що спонукав до розвитку.

Отже, гроші – спеціальний товар, який служить для вираження цінності інших товарів та послуг, є носієм купівельної спроможності та приймається у якості оплати [Дмитрієнко, 2004, с. 222–225.].

Тему дослідження грошового обігу в 1917–21 рр. обирали і обиратимуть багато дослідників, адже саме на українських землях вперше відбулось унікальне явище, коли за такий короткий проміжок часу товару, що служить вираженням цінності, згідно з «Каталогом бон и дензнаков России, РСФСР, СССР, окраин и образований», виданому в 1927 р. за редакцією Ф. Чучіна, представлено у вигляді 342 місцевих грошових знаків [Чучин, 1927, с. 176; Юровский, 1928, с. 159–160]. І тут ми не торкаємось теми фальшування грошей в цей період, це ще один напрямок для майбутніх досліджень.

Нами була здійснена спроба обмежити регіон руху грошових знаків в межах сучасної Київської області, і все одно за каталогом упорядника Є. Кіріченка було введено в обіг понад півсотні грошових знаків [Кириченко, Ильчишин, 1988, с. 208]. Це явище, мабуть, вже не буде мати подібних аналогів в історії, адже сучасний безготівковий та електронний грошовий обіг чисто економічно не дозволить існуванню таких кількостей грошових знаків.

«Гроші люблять тишу» – цю фразу приписують американському мільярдеру Джону Рокфеллеру, а будь-яка війна – це велике потрясіння для суспільства. Під час

війни страждає економіка, люди втрачають роботу, підприємці змушені підвищувати ціни. Саме Перша світова війна і хибна прив'язка до золота спричинила таке явище. У нашому дослідженні ми спробуємо в загальних рисах прослідкувати появу такої кількості грошових знаків і роль німецької марки в якості стабілізуючої валюти в ній.

28 липня 1914 р. розпочався глобальний збройний конфлікт, де серед багатьох причин розв'язання Першої світової війни було різке загострення суперечностей між провідними країнами світу внаслідок нерівномірності їхнього економічного розвитку. Як писала американська історикиня Барбара Такман у книзі «Гармати серпня»: «Війна була нікому непотрібна, а тому й неминуча» [Такман, 2016].

Відразу після початку Першої світової війни українські землі перетворились як на театр військових дій, так і водночас на прифронтову зону між російською армією та військами австро-німецького блоку. Київ став головним тиловим містом Південно-Західного фронту російської армії.

До початку революції у Росії, у лютому 1917 р., у Києві основною грошовою одиницею був російський рубль (карбованець). По всій Російській імперії, в тому числі й Україні, в обігу були такі грошові знаки: ювілейні марки з портретами Дому Романових у 1, 2, 3, 10, 15 і 20 коп., дрібні гроші у 1, 2, 3, 5 копійки, білони у 10, 20 і 50 коп., та 1 рубль; паперові рублі – 1, 3, 5, 10 і 25 (з портретом Олександра III), 50 (з портретом Миколи I), 100 (з портретом Катерини II) та 500 (з портретом Петра I). У 1915 р. було введено заборону вільного обміну на золото та срібло, в подальшому – зникнення мідних та білонних монет, замість них почали випускати кредитні білети та марки, номіновані в копійках. Саме останні і стали першими для фальшування. 23 січня 1916 р. на сторінках газети «Вечерняя Газета» з'являється повідомлення: «Державним банком виявлено величезну кількість підроблених грошових марок. Зважаючи на те, що підробка паперових грошей набула досить серйозного характеру, експедиція заготівлі цінних паперів працює над заходами щодо боротьби із фальсифікацією марок та нових бонів. Останні вже також мають підроблювачів» [Борьба с фальшивыми марками деньгами, 1916, с. 2]. 1915 р. став останнім роком випуску золотих і великих срібних монет (1 рубль, 50 і 25 копійок). За різними даними, у 1915 році срібних рублів було випущено від 600 до 5000 штук (у 1914 р. – 536 тис.), а полтини і роздрібні монети замінили на паперові банкноти. До кінця 1916 року царська монета повністю зникла з обігу; її замінили масовим випуском паперових грошей. Якщо станом на 1 січня 1914 р. в обігу було паперових грошей на суму 1 633 млн рублів, то на 1 січня 1915 р. – 2 947, на 1 січня 1916 р. – 5 617, а на 1 січня 1917 р. – аж 9 103 млн рублів.

Після Лютневої революції у Росії 1917 р. фінансова система країни перейшла до рук Тимчасового уряду. Фінансова політика нової влади значно загострила становище на грошовому ринку. Якщо емісійна політика царського уряду диктувалася лише воєнними потребами, то нове керівництво країни вдалося до цього інструменту для вирішення будь-яких, часто другорядних, проблем. За 8 місяців існування Тимчасового уряду обігова маса паперових грошей зросла вдвічі [Шуст, 2009, с. 241–243].

Найбільше населення довіряло старим царським грошам, тому весною 1917 р. Державний банк Тимчасового уряду здійснив велику емісію царських купюр номіналом 1, 5 і 10 рублів зразка 1909 р., які відрізнялися від оригінальних лише

кількістю літер і цифр у позначенні серії та номери. Постановою від 26 квітня було вирішено доповнити грошовий обіг банкнотами нових великих номіналів. На початку червня 1917 р. в обігу з'явилися так звані «думські» гроші, назва яких походить від вміщеного на купюрах вартістю 1000 рублів зображення Таврійського палацу, в якому відбувалися засідання Державної Думи. Протягом 1917 р. російські фінанси зазнавали все більшого занепаду. Це засвідчує емісія влітку 1917 р. так званих «керенок» – грошових знаків вартістю 20 та 40 рублів, які більше нагадували поштові марки, аніж повноцінні гроші. Від початку літа 1917 р. припинилося постачання в українські відділення банків грошей з Росії, хоча уряд останньої збільшував їх емісію. Тоді як з українських банків гроші постійно вивозились. Основною причиною, що сприяла прискоренню створення української незалежної грошової системи, був прихід у Росії до влади більшовиків, уряд яких одразу виявив своє негативне ставлення до національної державності в Україні. Такі свідомі дії більшовиків спричинили т. зв. «грошовий голод». Дефіцит грошей, особливо дрібних номіналів, став незадовільно впливати на торгово-промислове життя міста. Найчастіше у магазинах, на базарах, у кафе й інших торгових точках продавці відмовляли у продажу товарів і продуктів тим покупцям, які не мали дрібної розмінної монети. Тому для обслуговування ринку довелося вдаватися до використання заміників обігових коштів у вигляді грошових випусків всіх видів самоврядувань: губернських, міських (Житомир, Одеса, Єлисаветград (нині Кропивницький), Проскурів (Хмельницький), Бердичів, Золочів, Острог, селище Нова Ушиця та багато інших), повітових, волосних, сільських дум, управ, магістратів, земств, рад, місцевих відділень Державного чи Народного банків, місцевих казначейств, ощадних кас, інших кредитних організацій, центральних, регіональних, обласних товариств, великих кредитно-ощадних, позиково-ощадних товариств, облігації воєнних позик 1914, 1915, 1916 рр. та купони «Займу свободи» 1917 р. й інших позик, чеки та інші цінні папери, акцептовані на рівні відділень Держбанку, а також великих підприємств та організацій. Показово, що навіть для самої столиці – міста Києва – 24 грудня 1917 р. було видано обов'язкову постанову генерального секретаріату Держбанку, що стосувалася безпосередньо київської контори, яка мала приймати випущені в обіг чеки київських банків (з акцептом на звороті) та через 10 днів обмінювати їх на грошові знаки. Чеки всіма організаціями визнавалися обов'язковими під час оплати та розрахунків, як у державному секторі, так і в приватному.

Вказані обставини та особливо ворожі дії в Росії більшовиків змушували уряд УНР робити рішучі кроки у справі декларування фінансово-економічного суверенітету УНР, радикального реформування грошової системи. На основі наведених вище міркувань Українська Центральна Рада прийняла 19 січня 1918 р. «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР на загальну суму 500 млн крб.», з великим набором номіналів: 10, 25, 50, 100, 250 і 1000 крб. За ним кредитові білети УНР випускалися Державним банком у розмірі, суворо обмеженому реальними потребами грошового обігу, під тимчасове (до утворення золотого фонду) забезпечення майном Республіки (нетрями, лісами, залізницями), її прибутками від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної скарбниці УНР. Нові гроші називали «карбованцями». Пояснюючи такий вибір назви, М. Грушевський зазначав: «Центральна Рада ухвалила випуск

українських грошей для першого початку в “карбованцях”, рівних російським рублям, з огляду на те, що до них звикла українська людність». Дійсно, ця назва була доволі поширена на теренах Наддніпрянської України, де ще до подій 1917-го карбованцем селяни називали російський рубль. Вартість українського карбованця у золотому еквіваленті дорівнювала рублю, ціни залишалися незмінними, і це виключало необхідність малоосвіченим громадянам перерахування курсу. Кредитові білети випускалися в карбованцях лише законодавчо, причому один карбованець містив 17,424 частки щирого золота (0,766656 г) і поділявся на 200 шагів. Першими кредитовими білетами, що побачили світ 5 січня 1918 р., були 100 карбованців. Виготовлені за проектом Георгія Нарбута в київській друкарні С. В. Кульженка, вони мали надзвичайно привабливий вигляд, хоч і не були достатньо захищені від фальшування. Випуск білетів по 100 крб. без менших номіналів був викликаний, з одного боку, потребою більшої суми грошей для Державної скарбниці, а з іншого – наявністю в обігу царських грошей та грошових знаків Тимчасового уряду, які виконували функцію розмінних. Поява перших українських грошей викликала велику радість у народних колах. Один із свідків тих доленосних подій писав: «Плакали від радості, молилися, цілували свої гроші... «Нові гроші» з образами не царів і царських відзнак, а селян і пшениці, додавали певності й віри у тривкість нового життя» [Голиш, 2011]. У народі ці 100 карбованців називали «кульженками» (за прізвищем власників друкарні – братів Кульженків, що знаходилась на вул. Пушкінській у Києві), «жидівськими грошима» (через напис на івриті на реверсі), «горпинками» – третя назва, імовірно, виникла завдяки орнаменту, адже подібними візерунками в ті часи нерідко оздоблювалися жіночі фартухи (кияни називали такі фартухи «горпинками»). Українські гроші ввійшли до обігу досить швидко. Більше того, економісти вважали, що якби не примусове прирівняння їх до російського рубля, то вони навіть мали б вищий курс [Дмитрієнко, Лисенко, 1994, с. 27].

Щоб відбулась стабілізація фінансового життя, необхідно дотримання таких умов: встановлення вартості грошової одиниці; налагодження роботи фінансового апарату країни; провадження відповідної зовнішньої торговельної політики; чітко обмежена емісія паперових грошей.

Утім, загострення політичної ситуації, поява барикад в місті, постійні стрілянини, а в подальшому масовані обстріли і наступ більшовиків на Київ призупинили український грошотворчий процес. За неповних три тижні перебування більшовиків запровадили для мешканців Києва контрибуцію в 5 млн рублів. Більшовицькою владою було заборонено використовувати українські гроші й наказано примусово вимінювати їх на російські. У подальшому відбулось підписання Берестейського договору та спільне звільнення території УНР від більшовиків. По відступу в березні 1918 р. більшовики зламали банківські сейфи, перевезли всі кошти в держбанк РФСРР, конфіскували золото в злитках та монетах.

Разом з німецько-австрійськими вояками на звільнені землі прийшли їхні грошові одиниці – німецька марка та австро-угорська крона. А так як в Києві розташовувалась німецька комендатура, німецький гарнізон (у Києві становив близько 30 тисяч вояків) і штаб німецьких військ (група армій «Київ»), то місто почало на додаток до існуючих наповнюватися в більшості німецькими грішми та частково кронами. Німецька марка в подальшому (після закінчення Першої світової

війни) також становить підвищений інтерес з точки зору історії грошей загалом, боністики та нумізматики, але в даному випадку не це є нашим дослідженням.

Чинником на який, на нашу думку, варто в загальних рисах змалювати фінансову складову Німецької імперії, котра виявилась дотичною до історії України. Законом від 4 грудня 1871 р. встановлювалася єдина валюта для всієї Німецької імперії – золота марка, що містила 0,358423 г чистого золота, та регламентувався випуск монет в 10 та 20 марок. Нарівні з золотими марками в обігу перебували попередні срібні монети німецьких держав. Станом на початок війни в обігу перебували монети – пфеніги, що складали 1/100 марки, зокрема 1, 2, 5, 10, 25, 50 пфенігів, монети 1, 2, 3, 5, 10, 20 марок та банкноти в 5, 10, 20, 50, 100, 1000 марок. В історії грошей прийнято цю емісію називати «золотою», бо вони до 1914 року вільно обмінювались на золото. Вже через три дні (4 серпня 1914 року) в імперії вільний обмін монет та банкнот на золото був припинений, і емісії після 1914 по 1918 р. (а в подальшому і під час Веймарської республіки (1918–1923)) називаються паперовими (Papiermark) через майбутню гіперінфляцію та девальвацію. Після 1923 року буде введена рентна марка, котра разом з рейхсмаркою були платіжним засобом до 1945 року. Парадоксально, але одна з ініціаторів війни – Німецька імперія – сама і першою зіштовхнулася з фінансовою проблемою – гострою нестачею готівкових грошей в обігу, тобто демонетизацією економіки. Величезні фінансові витрати призвели до практичного зникнення з вільного обігу золота та срібла у вигляді монет. Незабаром населення почало накопичувати монети з міді. В умовах, коли центральний банк (Рейхсбанк) не міг продовжити карбувати монети з шляхетних металів, низці міст було дозволено випускати власні гроші надзвичайних обставин – нотгельди (Notgeld) [Dießner, 2010]. Початок війни для Німецької імперії був успішний: російські армії були розбиті в Східній Пруссії, німецькі війська окупували Бельгію і Люксембург та просувались по північно-східній території Французької Республіки. Успішне просування на Східному фронті в 1916 році змусило імперію на окупованих землях Російської імперії ввести таку грошову одиницю, як східний рубль (ост-рубль). Рубль дорівнював 100 копійок та прирівнювався до російського рубля. Незважаючи на свій промисловий потенціал, Німеччина не змогла отримати перемогу над супротивником у позиційній війні до січня 1918 р., і вже в лютому 1918 р. була ініціатором підписання Брестського миру. Даний договір дозволив створити ще одну грошову одиницю – східну марку, що була прирівняна до німецької паперової марки, а співвідношення до східного рубля було 1 до 2 (1 марка – 2 рубля).

Як відомо, УНР підписала у Бересті мирний договір з країнами Четверного блоку з укладанням торговельно-економічної угоди від 27 січня (9 лютого) 1918 р. з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язувалася поставити державам коаліції велику кількість продуктів і сировини. Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним паритетах рубля до марки та крони): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп. Українське ж населення, за свідченням німецького очевидця, під час вступу союзницьких військ оцінювало марку в 1 рубль, «і купці були у захваті, коли німці приймали цей курс» [Збірник документів про визвольні змагання, 1991, с. 292–293].

На нашу думку, також варто розкрити основне джерело походження німецьких грошей в Києві та околицях з 1918 р. і до початку 1919 р. – німецького

солдата, а точніше – його грошове забезпечення. Зосередимо свою увагу саме на рядовому складі, бо офіцерський склад в своїй масі складає меншість, має складну структуру грошового забезпечення і не є предметом даного дослідження.

Отже, німецький солдат отримував грошове забезпечення (Kriegslohnung), котре було і є основним засобом матеріального забезпечення та стимулом до виконання службових обов'язків. В даному випадку його прийнято називати окладом – розмір регулярної грошової винагороди за виконувану роботу чи прослужений термін. Оклад солдата залежить від цілого ряду параметрів, таких як: звання, рід військ (піхота, кавалерія, гвардія), місце проходження служби (фронт, тил), сімейний стан, кількість дітей і т. д. Найменше отримували новобранці – 6 пфенігів на день (1 марку 80 пфенігів за місяць). За даними довідника, в листопаді 1915 року солдат-піхотинець отримував щомісячно 9,90 марки (3,30 кожні 10 днів). Гефрейтор (Gefreiter) вже отримував 15,90 (5,30 кожні 10 днів). Одружений солдат, що мав двоє дітей, отримував 15,90 марки.

Для прикладу, солдат російської імператорської армії отримував до революції 9 руб. 80 коп. [Пученков, 2015, с. 46]. Коштів загалом не надто достатньо для закупів, вже хрестоматійно описаного, сала на київських базарах. Другим джерелом поповнення солдатських кишень грішми, а на перших – і формування посилок додому, була цікава система продовольчого забезпечення військових підрозділів. Швидкість просування та постійне збільшення протяжності від тилкових баз німецьких військ, котрі звільняли Київ і рухались далі, змусила відродити стару систему, коли інтендантство видавало військовому підрозділу певні грошові суми (виходячи з чисельності особового складу), котрі вони самі витрачали на закупівлю на місцях, виходячи з норм забезпечення [Боевое расписание Германской армии, 1920].

Для більш повного порівняння ми не можемо оминати грошове забезпечення українського вояка у 1917–1919 роках. Це питання є складним, оскільки номінальні цифри постійно змінювалися через гіперінфляцію, зміну валют (рублі, карбованці, гривні) та хронічний дефіцит готівки. Проте, спираючись на архівні дані та дослідження істориків, можна відстежити динаміку виплат. На початку формування національних частин (середина 1917 р.) оплата базувалася на нормах колишньої російської армії, але з поступовим підвищенням, щоб стимулювати добровольців. Рядовий (козак) отримував від 15 до 30 рублів на місяць. Гетьман намагався створити регулярну армію з чіткою структурою, тому виплати були найбільш впорядкованими. У цей час основною одиницею став карбованець (який прирівнювався до 2 гривень). Згідно з наказами від літа 1918 року, місячне утримання (платня + кормові) було для козака (рядового) близько 50–70 карбованців. У період Директорії УНР, на жаль, в умовах найбільшого хаосу та застосування «друкарського верстата», номінальні зарплати зросли в десятки разів, але купівельна спроможність грошей стрімко падала. Станом на 1919 рік платня виглядала астрономічною – козак: від 200 до 600 гривень.

Активний опір місцевого населення, а в подальшому і зростання селянського повстанського руху в Україні від літа 1918 р. дозволило німецькому командуванню сприймати місцеве населення як вороже, а такий юридичний момент дозволяв на законних підставах здійснювати реквізицію харчових продуктів під розписку

офіцерів чи реквізичійних команд. Вважалося, що за цими розписками місцеві жителі мали отримати грошові компенсації після закінчення бойових дій.

Також існувала і система військової повинності місцевого населення в забезпеченні харчування військових. Але нею скоріше користувались у віддалених населених пунктах, на перших етапах німецька армія платила, хоча були й винятки. Тому в підвищенні вартості марки в першу чергу були зацікавлені саме військові. Під час просування німецьких та австро-угорських військ Україною командування окупаційних військ, зі свого боку, почало самовільно визначати курси валют своїх держав щодо рубля та карбованця, що ще більше ускладнювало фінансову ситуацію в УНР. Так діяв наприкінці лютого – на початку березня 1918 р., зокрема, й командувач німецькими військами в Україні генерал А. Лінзінген, визначивши курс срібного рубля в 1,50 марки та 2,25 марки. Особливого поширення в цей час набули Darlehenskassenscheine (білети державних позикових кас), які де-факто виконували функцію повноцінного платіжного засобу поруч із марками Рейхсбанку. Ці паперові знаки номіналом від 1 до 50 марок стали невід'ємною частиною повсякденних розрахунків киян, інтегрувавшись у місцевий ринок через встановлений офіційний курс до карбованця. Німецька марка була оголошена обов'язковою до прийому в усіх державних установах Києва за офіційним курсом, але незважаючи на офіційний курс, на ринках (наприклад, на Євбазі чи Подолі) курс марки часто коливався залежно від військових успіхів чи невдач Центральних держав (певне, вперше в історії Києва така ситуація). Взаємодія українських грошей із німецькими емісіями створювала специфічне економічне середовище, де іноземна валюта виступала як інструмент стабілізації та водночас засіб фінансового впливу Німеччини.

Уряд УНР продовжував самостійну фінансову політику й після повернення до Києва навесні 1918 р. Згідно із Законом Центральної Ради від 1 березня 1918 р. «Про грошову одиницю, биття монет та друк Державних кредитових Білетів» базовою грошовою одиницею стала гривня [Закон про грошову одиницю, 1918]. Рішення про запровадження цієї грошової одиниці було прийнято на пропозицію М. С. Грушевського й мало підкреслювати спадкоємність традицій національного грошового обігу, започаткованого ще в період Київської Русі. Гривня містила 8,712 долі чистого золота, дорівнювала півкарбованцю й 100 шагам. Це означало остаточне встановлення децимальної лічильної системи. Отже, відтоді в УНР та в м. Києві зокрема до обігу додалися дві національні грошові одиниці: карбованець і гривня. Таким чином, гроші вимірювалися двома видами одиниць: гривнями (банкноти) та карбованцями (грошові знаки). 1 карбованець дорівнював 2 гривням, або 1 рублю [Рябченко, 2001]. Українські гроші ходили нарівні із «керенками». Однак старі царські («романовські») гроші цінувалися все ж вище.

Утім, вже на той час усім учасникам договору було зрозуміло, що визначені Мировим договором валютні курси, у зв'язку із знеціненням рубля за час війни і революції, були далекими від тогочасних фінансово-економічних реалій, як українських, так і німецько-австрійських. Питання ж платежів при товарообміні вимагало встановлення нових розрахункових співвідношень валют між суб'єктами торгівлі [Коваль, 2002, с. 15].

За таких обставин кожна з договірних сторін розпочала дії щодо облаштування вигідного курсу своїх національних валют на українському грошовому ринку. Як підсумок, 6 квітня 1918 р. між УНР та Центральними

державами було укладено відповідну угоду про встановлення твердого розрахункового курсу між їхніми грошовими одиницями, який суттєво відрізнявся від занотованого в Берестейському договорі. Так, було узгоджено, що твердий розрахунковий курс рубля «для визначених оплат (платежів), строком до 15-го липня цього року [...] рівняється 11/3 марки[,] 2 кронам». При цьому було встановлено, що «цей розсчитний курс не є обов'язковий ані для валютної хототатности, ані для всіх тих сділок, які не перелічені в параграфах 1–5. У цих випадках устанавлення курсу дається робити по добрій згоді» [Чернин, 1923, с. 271].

Українська Центральна Рада (як згодом і гетьманський уряд) змушена була враховувати тогочасний підокупаційний статус УНР, а відтак – погоджувати свою фінансову політику з австро-німецькою владою. Свідченням цього стала ціла низка нормативно-правових актів та договорів, зокрема й про тимчасове введення в обіг німецьких окупаційних грошових знаків («остмарок»), легалізацію в Україні німецьких та австрійських номіналів. Встановлювалися й пропорції конвертованості валют: один український карбованець відповідав 1,5 німецької марки, 2 окупаційним маркам і 2 австрійським кронам. У підсумку, 15 травня 1918 р., згідно з підписаною фінансовою угодою, обмінні курси валют було встановлено: 1 австро-угорська крона до 1 грн. (або 2 крони за 1 крб.) та 0,665 німецької марки до 1 грн. (або 1,33 марки за 1 крб.). Крім того, згідно з договором Німеччини та Австро-Угорщини з Україною, гетьманський уряд, як зазначалося в §1 угоди, зобов'язувався надати вищевказаним країнам грошову позику – на 400 млн крб. (по 200 млн крб. кожній з держав) [Притуляк, 1997, с. 68]. Цими коштами імперські уряди розраховувалися зі своїми солдатами та здійснювали закупівлю природних і сільськогосподарських ресурсів, і водночас підкріпити карбованець ще таким, товарним, чином, зменшивши його девальвацію. На українських урядових чиновників та банкірів постійно чинило тиск німецьке командування, яке змушувало приймати австро-угорську та німецьку валюту за більш вигідним для них курсом. Дійшло до того, що німецькі та австро-угорські офіцери заарештовували тих українських банкірів і працівників торговельних та промислових установ, які не хотіли брати до оплати банкноти цих держав за курсом, який був вигідний німецькому та австро-угорському урядам. Поряд з цим представники Київської групи армій відмовлялися сплачувати податки та акцизні збори за вільним курсом. У відповідь на це український уряд тимчасово припинив розрахунки по торговельних операціях із союзними державами. За результатами таких дій урядів обох сторін ними була утворена україно-німецько-австрійська комісія, результатом роботи якої стало підписання у липні 1918 р. валютної угоди між усіма сторонами. 10 серпня 1918 р. П. Скоропадський підписав та ухвалив статут Українського державного банку і асигнування коштів до його основного капіталу в сумі 100 млн крб і 10 млн крб запасного фонду. Банк розпочав роботу 2 вересня 1918 р. Також, для стабілізації фінансової та загальноекономічної системи загалом, було утворено Український земельний банк, що почав свою роботу 1 вересня 1918 р. Земельний фонд банку складав 142 тис. десятин землі вартістю 19,8 млн крб, резервний фонд – 50 млн крб. [Гай-Нижник, 2006].

Гетьман Павло Скоропадський, прийшовши до влади у квітні 1918 року, відновив як основну грошову одиницю Української Держави карбованець, що поділявся на 200 шагів. Було підготовлено ескізи банкнот вартістю 10, 25, 50, 100, 250 та 1000 карбованців.

За Гетьманату вдалося дещо впорядкувати украї розхитану фінансову систему України. На загаль виявлено понад 50 різного роду документів (законів, нормативних актів, описів, доповідних записок, епістолярію) з проблем грошового обігу в державі, що переконливо засвідчує досить пильну увагу П. Скоропадського та його соратників до цієї доленосної сфери функціонування держави. Але попри всі вжиті заходи основне питання залишилось нерозв'язаним: уряд так і не наважився затвердити українську грошову одиницю як власну валюту і визнати російську валюту іноземною. Він не зміг налагодити роботу економічного механізму в Україні, і тому протягом 1918 р. відбувалося падіння курсу карбованця водночас із зростанням цін.

Найвагомішим досягненням уряду Гетьманату було запровадження в обіг задекларованих УЦР українських гривень. Враховуючи неможливість налагодження національного випуску банків, гетьманський уряд уже 27 травня 1918 р. уклав договір з Державною друкарнею м. Берлін про виготовлення гривень номіналами 50, 100, 200 й 1000 грн. на загальну суму в 1 млрд грн. Утім, у Німеччині зі зрозумілих причин зволікали з виконанням замовлення, і перші партії українських грошей надійшли до Києва у броньованих вагонах лише у вересні 1918 р. Згодом було налагоджено випуск 2-гривневої купюри, яка була доволі популярною серед загалу, а також 10 грн. Емітувалися й карбованці, зокрема, номіналом у 10, 50 і 100 крб. Інфляція набирала обертів, і гетьманський уряд приступив до випуску купюр великих номіналів у 2000 гривень та 1000 крб.

У травні – червні 1918 р. австро-угорське окупаційне військове командування визначило, що 100 «царських» рублів дорівнюють 180 кронам, а 100 «керенок» – 160 кронам. Зі свого боку німецьке військове командування призначило й свій курс: 1 царський рубль = 1 марка, 1 «керенка» = 1 марка, 1 карбованець = 1 марка 33,1 пфеніга, а «керенки» номіналом у 20 та 40 рублів наказувалося взагалі не приймати до обміну. Крім того, німці намагалися остаточно утвердити в обігу й чисто окупаційну грошову одиницю – німецький «східний рубль» («ост-рубль») за курсом 1 ост-рубль = 2 російським рублям. Відповідь з боку гетьманського уряду не змусила на себе очікувати. 29 травня 1918 р. Міністерство фінансів Української Держави однозначно заборонило обмін та обіг на території Української Держави ост-рублів. Окрім цього, усі державні та фінансові установи держави отримали розпорядження, що під час обміну валют слід дотримуватися вільного курсу [Гай-Нижник, 2004]. Згідно з новою Фінансовою угодою від 4 липня 1918 р. між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною, основу якої склали наступні домовленості: встановлено вільний курс марок і крон для всіх фінансових операцій; встановлений німецьким та австро-угорським вищим офіцерством обмінний валютний курс зберігався лише для торгівлі поміж їхніми військовими частинами, що знаходилися на українських землях.

8 липня 1918 р. за гетьманату в обіг була випущена розмінна монета у вигляді паперових шага-марок номіналами 1, 2, 4, 6, 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. Оскільки замовлялися вони ще за часів УНР, на них зберігся напис Українська Народна Республіка. На звороті характерний текст: «Ходять нарівні з дзвінкою монетою».

Які ж були приблизні ціни на товари та послуги? Найдешевшим продуктом була сіль, 1 фунт (0,4 кг) якої коштував 7 шагів, 1 фунт хліба продавався за 21 шаг. М'ясо значно дорожче: 1 ф. яловичини – 1 крб. 35 ш., свинини – 1 крб. 65 ш., курка

(тушка) продавалася по 6 крб. Фунт вершкового масла йшов по 4 крб., сир – по 1 крб., сметана – 1 крб. 20 ш., манна крупа – 80 ш., рис – 1 крб. 80 ш. Овочі: пуд картоплі можна було купити за 7 крб. 20 ш., тобто 1 кг коштував 45 ш., а от головка капусти продавалася по 1 крб. 20 ш. На найм квартири витрачалося в середньому 45 крб., плата прислузі становила 30 крб., навчання дітей у місяць обходилося в середньому 50 крб. Ще треба було заплатити 45 крб. за освітлення і опалення (якщо воно було централізованим). Документи також дозволяють орієнтуватися у тогочасних цінах на одяг. Зимове пальто коштувало 450 крб., чоловічий костюм – 300 крб., черевики – 80 крб., сорочка – 8 крб., капелюх – 24 крб., одна пара нижньої білизни – 12 крб. Маловідомі нам речі, як-от нові підметки для взуття, продавалися по 12 крб., змінний комірць до сорочки – 2 крб. 10 ш. [Кучерук, 1997].

10 вересня 1918 р. було укладено новий українсько-німецький економічний договір, чинний до 30 червня 1919 р. Крім усього, фінансова частина договору визначала, що у Берліні будуть друкуватися карбованці для України, з яких 250 млн щомісячно у 1918 р. і 100 млн – у 1919 р. отримує Німеччина винятково для утримання своїх військ в Україні та закупівлі товарів у вільній торгівлі. Берлін компенсує Україні щомісячно 5 млн нім. марок і 5 млн австр. крон.

Приблизно в цей час було введено в обіг банкноти номіналом 1000 гривень. Купюрою фактично розраховувалися до завершення Громадянської війни на території колишньої Російської імперії [Перепада, 1996, с. 5].

Між іншим, номінал в 100, 250 та 1000 гривень мали також білети позики Державної Скарбниці, які вводилися Законом 12 квітня 1918 року. Друкували їх за дизайном Георгія Нарбута також у берлінській друкарні.

24 вересня 1918 р. і до 1 листопада розпочато вилучення банкноту номіналом 100 карбованців зразка 1917 р. з обігу. Щодо причин цього існує дві версії: 1) кліше потрапило до советського наркомату фінансів і 2) поширення сатиричних текстів про гетьмана П. Скоропадського [Дмитрієнко, Лисенко, 1994, с. 27].

14 грудня 1918 р. під тиском військ Директорії і різного роду повстанських загонів Гетьман П. Скоропадський відмовляється від влади. У той же день Рада міністрів Гетьманату П. Скоропадського склала свої повноваження і передала їх Директорії. Одразу після формування уряду при Міністерстві фінансів було створено спеціальну комісію, що повинна була розглянути справу незалежності національної валюти і подати уряду план грошово-кредитної реформи [Дорошенко, 2002, с. 218]. Комісією було представлено новий проект Закону «Про українську грошову одиницю і про усунення обігу в Україні російських грошових знаків». Після внесення правок законопроект був переданий уряду УНР на розгляд і, в подальшому, був ухвалений. 6 січня 1919 р. закон було ухвалено і Директорією. В законі значилося, що з 26 січня 1919 р. «російські грошові знаки, як кредитові білети, так і знаки російської Державної Скарбниці, так звані “керенки”, перестають бути законними платіжними знаками на Україні, і прийом їх перестав бути обов’язковим». Державною грошовою одиницею було визначено гривню, що містила 8,712 долі щирого золота й поділялася на сто шагів, а дві гривні складали один карбованець. У цьому законі зазначалося також, що «всі розрахунки зборів, поступлень, видач та зазначених всяких сум у грошових рахунках, актах та всіх взагалі умовах, а також і всі платежі провадяться в гривнях та шагах». Усі комерційні угоди у підприємницьких правових відносинах до 26 січня, що були підписані в рублях,

повинні були провадитися в гривні у відношенні: 1 рубль рівний 2 гривням. У законі оголошувалося також, що в зв'язку з тим, що державною грошовою одиницею визначено гривню, то всі податки, збори та платежі мають провадитися лише у гривнях та шагах [Дмитрієнко, 2004].

По Києву було розміщено оголошення, у яких містилися державні закупівельні ціни, які могли бути трохи меншими ринкових.

Отже, для спорядження вояка Директорії купували: шапку сукняну – за 4 крб; шапку вовняну – 5 крб; шинель армійську – 25 крб; пару чобіт – 40 крб; гвинтівку – 15 крб. А ось ціни на найважливіші потреби цивільного населення були такими: масло – 4 крб за фунт (406 г); сир – 1–4 крб за фунт; хлібина – 20–80 шагів. Газету можна було придбати від 10 до 50 шагів (0,1–0,5 крб) за примірник.

Встановлювалися жорсткі терміни обміну російських грошових знаків на українські: до 31 січня за пропорцією 1:1 (1 рубль = 1 крб.), а з 31 січня до 15 лютого вже за зниженим курсом: рубль обмінювався на 0,75 крб. З 10 січня 1919 року почалося вилучення 4% білетів російського казначейства, а з 25 січня було встановлено офіційний курс обміну для російських рублів.

З українських грошових знаків у січні 1919 р. в обігу перебували кредитові білети вартістю в 2 тис. грн., 1 тис. грн., 500 грн., 100 грн., 10 грн., 2 гривні, а також знаки української Держскарбниці номіналами в 1 тис. крб., 50 крб. і 25 карбованців. Міністр фінансів у своєму оголошенні повідомив, що «в близькому часі» мали бути випущені нові знаки Держскарбниці УНР номіналами в 100, 10 і 5 карбованців [Гай-Нижник, 2021]. Введення гривні супроводжувалось репресивними заходами, зокрема наказами Осадного Отамана (Є. Коновальця) примушувалось обов'язкове вивішування оголошень у крамницях: «Тут приймаються лише українські гроші». Торговельним закладам Києва під загрозою великих штрафів або конфіскації товару заборонялося приймати російські рублі. Це змушувало містян масово йти до банків для обміну залишків вже іноземної валюти. Спеціальні військові патрулі (часто разом із представниками профспілок) проводили «контрольні закупівлі». Прізвища порушників опубліковані в тогочасній пресі як «ворогів української державності». І такі дії не могли не призвести до негативних наслідків. Газета «Киевская мысль» у номерах за 5–15 січня 1919 року в рубриці «Хроніка міського життя» зробила огляди ринкових цін у Києві та реакції міської ради на валютні зміни, з яких можна зробити висновок про те, що офіційний курс марки та рубля до гривні існує лише «на папері», а реальний обмін у міських міняйлах на Хрещатику призводить до зубожіння населення. Такі насильницькі заходи мали двоякий ефект: з одного боку, вони змусили великий бізнес формально перейти на гривню, з іншого – витіснили реальні валютні операції в глибоке підпілля і тим самим призвели до зростання ціни на рубль. Наприкінці січня 1919 р. останні німецькі ешелони покинули Київ, і німецькі вояки вже не відігравали ніякої ролі в житті міста, хоча їхні гроші ще кілька місяців були рухомою часткою в житті міста.

Висновки. У період з січня 1918 р. по січень 1919 р. Київ став центром унікального «валютного конгломерату», де перетиналися економічні інтереси національних урядів та іноземних держав. Встановлено, що ключовим чинником дестабілізації ринку став «грошовий голод», спричинений припиненням постачання готівки з Росії та вичерпанням металевого фонду. У цих умовах німецька марка та державні позикові білети (Darlehenskassenscheine) відіграли роль важливого

стабілізаційного інструменту, забезпечивши ліквідність торговельних операцій. Водночас валютна політика Німеччини мала характер економічної експансії, що виражалось у нав'язуванні вигідних окупаційній владі курсів та впровадженні «ост-рублів».

Діяльність урядів Центральної Ради та Гетьманату продемонструвала прагнення до фінансового суверенітету через емісію карбованців і гривень, проте повне витіснення іноземної валюти та старих російських знаків виявилось неможливим через воєнний стан. Симбіоз українських грошей із німецькими марками створив специфічне середовище, де іноземна валюта виступала водночас і гарантом платоспроможності, і засобом політичного тиску. Фінансова історія Києва цього періоду є прикладом надзвичайної адаптивності міської економіки до умов глобального конфлікту. Вивчення цього досвіду дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування грошових систем у кризові історичні епохи.

Список використаних джерел та літератури

- Dießner, H.-J. A., 2010. Das deutsche Notgeld von 1914/1915. Regensburg: Gietl Verlag.
- Борьба с фальшивыми марками деньгами, 1916. Вечерняя Газета. № 955. 23 января.
- Боевое расписание германской армии: по данным к 1 декабря 1918 г., 1920. Москва.
- Голиш, Г. М., 2011. Боністична спадщина як самобутнє джерело вивчення вітчизняної історії (на прикладі паперогрошового обігу Черкащини 1917 – 1920 рр.). Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ.
- Гай-Нижник, П. П., 2004. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Київ: Цифра-друк.
- Гай-Нижник, П. П., 2006. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917 – 1930 рр.). Київ: Цифра-друк.
- Гай-Нижник П. П., 2021 Україна: фінанси і політика (1917 – 1922 рр.). Київ: Саміт-книга.
- Дорошенко, Д. І., 2002. Історія України. 1917 – 1923 рр.: у 2-х т. К.: Темпора, 2002. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року.
- Дмитрієнко, М. Ф., Лисенко, О. В., 1994. Національна валюта України (1918 – 1919 рр.). *Український історичний журнал*. № 6. С. 23–34.
- Дмитрієнко, М. Ф., 2004. Гроші. Енциклопедія історії України: у 10 т. К.: Наукова думка. Т. 2: Г-Д. С. 222–225.
- Закон про грошову одиницю, биття монет та друк Державних кредитових Білетів від 1 березня 1918 р., 1918. Вістник Державної Скарбниці.
- Збірник документів про визвольні змагання, 1991. Київ: Видавництво.
- Каталог бон и дензнаков России, РСФСР, СССР, окраин и образований (1769 – 1927). Ч. 1, 1927. Москва, 1927.
- Кириченко, Е. С., Ильчишин, А. С., 1988. Каталог бумажных денег России, РСФСР и СССР. Киев: Киевский клуб бонистики.
- Копиленко, О. Л., Копиленко, М. Л., 1997. Держава і право України. 1917 – 1920. Київ: Либідь.
- Коваль, П. В., 2002. Міжнародні розрахунки та валютні відносини України (1917–1920 рр.) К.: Наукова думка.
- Кучерук, О. С., 1997. Купюри з тризубом: Історія перших українських грошей. *Пам'ять століть*, № 1. С. 138–144.
- Мироненко, О. М., 1997. Історія держави і права України. Київ: Ін Юре.
- Перепада, С. В., 1996. Грошовий обіг на Україні (1917 – 1920 рр.). Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ.
- Притуляк, П. П., 1997. Грошові та фінансово-кредитні відносини України з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.). *Український історичний журнал*, № 4. С. 62–73.
- Пученков, А. С., 2015. «Киев в восемнадцатом году стоял особняком...». Денежный вопрос в столице Украины в 1918 г. *Военно-исторический журнал*, № 10. С. 48–54.
- Такман, Б., 2016. Гармати серпня. Київ: Наш Формат.

Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР від 19 січня 1918 р., 1918. Державний Вісник.

Чернин, О., 1923. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. Москва; Петроград: Гиз.

Шуст, Р. М., 2009. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Київ: Знання.

Юровский, Л. Н., 1928. Денежная политика Советской власти (1917 – 1927). Москва: Финансовое издательство НКФ СССР.

References

Borba s falshivymi markami dengami [The fight against counterfeit marks and money]. (1916, January 23). Vechernyaya Gazeta [Evening Newspaper], (955), 2. [in Russian].

Boyevoye raspisaniye germanskoy armii: po dannym k 1 dekabrya 1918 g. [The Order of Battle of the German Army: according to data as of December 1, 1918]. (1920). RKKA, Polevoy shtab [Red Army, Field Staff]. Moscow: GIZ. 118 p. [in Russian].

Czernin, O. (1923). V dni mirovoy voyny. Vospominaniya byvshego avstriyskogo ministra inostrannykh del [In the days of the World War. Memoirs of a former Austrian Foreign Minister]. Moscow; Petrograd: Giz. 296 p. [in Russian].

Dießner, H.-J. (2010). Das deutsche Notgeld von 1914/1915 [German emergency money of 1914/1915]. Regensburg: Gietl Verlag. 128 p. [in German].

Dmytriienko, M. F. (2004). Hroshi [Money]. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine] (Vol. 2: H–D, pp. 222–225). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

Dmytriienko, M. F., & Lysenko, O. V. (1994). Natsionalna valiuta Ukrainy (1918–1919 rr.) [National currency of Ukraine (1918–1919)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], (6), 23–34. [in Ukrainian].

Doroshenko, D. I. (2002). Istoriiia Ukrainy. 1917–1923 rr.: u 2-kh t. T. 2: Ukrainska Hetmanska Derzhava 1918 roku [History of Ukraine. 1917–1923: in 2 vols. Vol 2: The Ukrainian Hetman State of 1918]. Kyiv: Tempora. 352 p. [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. P. (2004). Finansova polityka uriadu Ukrainskoi Derzhavy Hetmana Pavla Skoropadskoho (29 kvitnia – 14 hrudnia 1918 r.) [Financial policy of the Ukrainian State government of Hetman Pavlo Skoropadskyi (April 29 – December 14, 1918)]. Kyiv: Tsyfra-druk. [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. P. (2006). Podatkova polityka Tsentralnoi Rady, uriadiv UNR, Ukrainskoi Derzhavy, USSR (1917–1930 rr.) [Tax policy of the Central Rada, the governments of the UNR, the Ukrainian State, and the UkrSSR (1917–1930)]. Kyiv: Tsyfra-druk. [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk P. P. (2021) Ukraina: finansy i polityka (1917 – 1922 rr.) [Ukraine: Finance and Politics (1917 – 1922)]. Kyiv: Samit-knyha. [in Ukrainian].

Holysh, H. M. (2011). Bonistychna spadshchyna yak samobutnie dzherelo vyvchennia vitchyznianoï istorii (na prykladi paperozhshovoho obihu Cherkashchyny 1917–1920 rr.) [Bonistic heritage as an original source for studying national history (on the example of paper money circulation in Cherkasy region in 1917–1920): a monograph]. Cherkasy: Cherkaskyi TsNTEI. 256 p. [in Ukrainian].

Katalog bon i denznakov Rossii, RSFSR, SSSR, okrain i obrazovaniy (1769–1927). Ch. 1 [Catalogue of banknotes and currency of Russia, RSFSR, USSR, outskirts, and formations (1769–1927). Part 1]. (1927). F. G. Chuchin (Ed.). Moscow. 176 p. [in Russian].

Kopylenko, O. L., & Kopylenko, M. L. (1997). Derzhava i pravo Ukrainy. 1917–1920: navch. posib. [State and Law of Ukraine. 1917–1920: a study guide]. Kyiv: Lybid. 208 p. [in Ukrainian].

Koval, P. V. (2002). Mizhnarodni rozrakhunky ta valiutni vidnosyny Ukrainy (1917–1920 rr.) [International settlements and currency relations of Ukraine (1917–1920)]. Kyiv: Naukova Dumka. p. 15. [in Ukrainian].

Kucheruk, O. S. (1997). Kupiury z tryzubom: Istoriiia pershykh ukrainskykh hroshei [Banknotes with the trident: History of the first Ukrainian money]. *Pamiat stolit* [Memory of Centuries], (1), 138–144. [in Ukrainian].

Kyrychenko, E. S., & Ilchyshyn, A. S. (1988). Katalog bumazhnykh deneg Rossii, RSFSR i SSSR [Catalogue of paper money of Russia, RSFSR, and the USSR]. Kyiv: Kyivskyi klub bonistyky. 208 p. [in Russian].

Myronenko, O. M. (1997). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: navch. posib.* [History of the state and law of Ukraine: a study guide]. Kyiv: In Yure. 448 p. [in Ukrainian].

Perepadia, S. V. (1996). *Hroshovyi obih na Ukraini (1917–1920 rr.): navchalnyi posibnyk* [Money circulation in Ukraine (1917–1920): a study guide]. Kharkiv: University of Internal Affairs Publishing. 52 p. [in Ukrainian].

Prytuliak, P. P. (1997). *Hroshovi ta finansovo-kredytni vidnosyny Ukrainy z Nimechchynoiu ta Avstro-Uhorshchynoiu (1918 r.)* [Monetary, financial, and credit relations of Ukraine with Germany and Austria-Hungary (1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, (4), 62–73. [in Ukrainian].

Puchenkov, A. S. (2015). "Kiev v vosemnadsatom godu stoyal osobnyakom...". *Denezhnyi vopros v stolitse Ukrainy v 1918 g.* ["Kiev in the eighteenth year stood apart...". The money issue in the capital of Ukraine in 1918]. *Voyenno-istoricheskii zhurnal [Military Historical Journal]*, (10), 48–54. [in Russian].

Shust, R. M. (2009). *Numizmatyka: istoriia hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini: navch. posib.* [Numismatics: the history of money circulation and minting in Ukraine: a study guide] (2nd ed.). Kyiv: Znannia. 376 p. [in Ukrainian].

Tuchman, B. (2016). *Harmaty serpnia [The Guns of August]* (Ukrainian trans.). Kyiv: Nash Format. 432 p. [in Ukrainian].

Tymchasovi zakon pro vypusk derzhavnykh kredytovykh biletiv UNR vid 19 sichnia 1918 r. [Provisional law on the issue of state credit notes of the UNR dated January 19, 1918]. (1918). *Derzhavnyi Visnyk [State Herald]*. [in Ukrainian].

Yurovsky, L. N. (1928). *Denezhnaya politika Sovetskoy vlasti (1917–1927)* [Monetary policy of the Soviet power (1917–1927)]. Moscow: Financial Publishing House of the NKF USSR. 401 p. [in Russian].

Zakon pro hroshovu odyntsiu, byttia monet ta druk Derzhavnykh kredytovykh Biletiv vid 1 bereznia 1918 r. [Law on the monetary unit, minting of coins, and printing of State Credit Notes dated March 1, 1918]. (1918). *Vistnyk Derzhavnoi Skarbnytsi [Bulletin of the State Treasury]*. [in Ukrainian].

Zbirnyk dokumentiv pro vyzvolni zmahannia [Collection of documents on the liberation struggle]. (1991). Kyiv: Vydavnytstvo. pp. 12–15. [in Ukrainian].

MONEY CONGLOMERATE IN KYIV (JANUARY 1918 – JANUARY 1919): THE INTERACTION OF LOCAL MONEY AND THE GERMAN MARK

Oleksandr Monchak,

Postgraduate student,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article examines the specifics and dynamics of the functioning of the multi-component monetary system of Kyiv during one of the most difficult periods of the Ukrainian Revolution in 1918–1919. The author analyzes the prerequisites for the emergence of the "money famine" and the mechanisms of the formation of a monetary conglomerate, which included tsarist rubles, "kerenki", the Ukrainian national currencies (karbovanets and hryvnias), German marks and Austro-Hungarian crowns, as well as numerous regional surrogates (cheques and bons). The German mark and government loan notes became not only a tool for the calculations of the occupying army, but also an important factor in stabilizing the local market in conditions of cash shortage. The interaction of the Ukrainian karbovanets with the German currency formed a specific exchange rate and influenced the purchasing power of Kyiv residents. The research of this symbiosis allows for a deeper understanding of the mechanisms of economic expansion in Germany and the peculiarities of the financial policy of the Ukrainian authorities. Thus, the analysis of the money circulation of the specified period is key to the reconstruction of a complete picture of the economic life of Kyiv during the Ukrainian Revolution.*

Key words: money circulation, Ukrainian revolution, Kyiv, karbovanets, hryvnia, German mark, occupation money, exchange rate, Hetmanate, financial policy.

Дата надходження статті: 29.03.2026 Дата прийняття статті: 16.04.2026 Опубліковано: 25.04.2026